

ДО ПРОБЛЕМИ ДИНАМІКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ НОРМИ ЗА ЛИСТАМИ ІВАНА ПУЛЮЯ (пол. XIX – поч. XX ст.)

І. Д. ФАРІОН, доктор філологічних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»
E-mail: iryana.farion@gmail.com

Анотація. У статті досліджено лексико-семантичну практику видатного мислителя І. Пулюя за його нещодавно опублікованими листами, що є показовим лінгвофокусом мовно-політичного розвитку Галичини половини XIX – початку XX ст. В основі розвідки – діяхронно-синхронний аналіз динаміки лексико-семантичної норми на базі зіставлення знакових лексикографічних джерел та в контексті зміни суспільно-політичних обставин.

Ключові слова: І. Пулюй, синхронно-діяхронний аналіз, лексико-семантична норма, інтерфереми, росіянізми, полонізми

Мовна практика Івана Пулюя як видатного науковця й активного суспільного діяча націєцентричного напрямку – це фокус лінгворозвитку Галичини на межі XIX – початку XX століття. На ту пору, як звикли вважати, в публічній царині панувала макаронічна мова (інакше *язичіє*), що була вкрай насичена церковнослов'янськими та російськими елементами, між якими непросто провести межу, як і між наявністю в мові XIX століття староукраїнських лексичних первнів. Низка дослідників у мові пропонованої доби вбачає синтез староукраїнської традиції з діалектною стихією та трансформацію мовної практики від традиційного до модерного (себто народного), від універсального до унікального, від чужого до свого крізь призму реконструкції мовної свідомості того часу й аналіз мовної норми в діяхронії. На особливу увагу щодо цього заслуговує дослідження Л. Гнатюк про мову Г. Сковороди, яку тодішня мовна свідомість сприймала як українську, позаяк вона базувалася на староукраїнській книжній традиції: *«На це необхідно зважати перед тим, як відректися від давніх українських слів, кваліфікуючи їх із позицій сучасної мовної свідомості як російські чи суржикові»* [1, с. 250]. Цю думку на широкому західноукраїнському лексичному матеріалі поглиблює

Л. Ткач, підтверджуючи велику кількість уживання церковнослов'янizmів наприкінці XIX – початку XX ст. дуже тісним ментальним зв'язком Західної України *«з церковно-книжною традицією»* і водночас демонстративним відмежуванням від польської мови [11, с. 267–268, 272–273, 278–179]. Натомість уживання *«русизмів (росіянізмів, росізмів)»* дослідниця пояснює москвофільським світоглядом значної частини галицької інтелігенції, а також внутрішньомовним системним характером [11, с. 222–223]. Показово підсумував макаронічний характер нашої мови на Західній Україні М. Лесюк: *«...впродовж цілого XIX століття вона була як на роздоріжжі, поривалася, хиталася то в один бік, то в другий, а власне, це її саму шарпали й хитали ті, хто хотів бути законодавцем у мовних питаннях, та особливо чужі сили, які хотіли її підім'яти під себе, сформувати її на свій копил, щоб потім заявити, що це не самотійна й не самодостатня мова, а «наречіє»...* [4, с. 602].

Мета нашої розвідки – проаналізувати мову нещодавно опублікованих листів Івана Пулюя [Л.] на предмет виявлення російських і польських інтерферем. Серед наших завдань – діахронно-синхронний аналіз динаміки лексико-семантичної норми на основі знакових лексикографічних джерел та в контексті зміни суспільно-політичних обставин. У процесі аналізу застосовуємо історично-описовий, зіставно-порівняльний та кількісно-підрахунковий методи.

Основним лексикографічним кодифікатором на ту пору був двотомовий «Малоруско-німецький словар» (1886 р., 64 тисячі слів) Є. Желехівського, який, попри своє віхове значення у фіксуванні лексичного багатства тогочасної української мови і її німецькомовних відповідників, «*мимовільно посприяв закріпленню росіізмів в українському мовленні Галичини*» [4, с. 597–599; 3, с. 61–62]. Цей словник став дзеркальним відображенням лексики авторів і москвофільського, і народовського спрямування. Є. Желехівський не володів методикою лексико-семантичного кодифікування з об'єктивних історичних причин: нова мовна норма перебувала на стадії формування і ще не була повністю розірвана з традицією староукраїнської мови (яку називали *книжною*), що завше мала сильні позиції в Галичині як щит проти ополячення, а отже, містила виразні лексико-семантичні спільності з церковнослов'янською мовою – основою мови російської. Цей об'єктивно-суб'єктивний історичний добір лексики визначає методику нашого дослідження мови листів І. Пулюя.

Об'єктом нашого діахронно-синхронного аналізу є **типова інтерферентна нібито російська лексика** мислителя, яку на 95% підтверджує словник Є. Желехівського (скорочено Жел.). До порівняльного аналізу долучаємо словник за редакцію Б. Грінченка (1907–1909 рр.) (скорочено Гр.), що містив лексику від «Енеїди» І. Котляревського 1798 р. і до 1870 р., методологічно базуючись на лексиці народної мови і відокремлюючи староукраїнську лексику [Гр., с. XXIV, XXVIII–XXIX]. Попри те, цей словник фіксує, з огляду на сучасну норму, значну кількість інтерферем, що тотожні з лексемами в Желехівського (у нашому випадкові 43 лексеми з 84). Відтак сучасний відповідник до понад 100 років тому вживаної лексики засвідчуватиме зміну лексико-семантичної норми і самої лексичної одиниці.

В основі нашого дослідження 84 лексичні одиниці, що сприймаються сьогочасною мовною свідомістю як російські, рідше польські інтерферем, проте докорінний аналіз засвідчує їхню переважну спільнослов'янську (чи церковнослов'янську) і староукраїнську природу. Наведемо лише знакові приклади. Із 84 лексико-семантичних нібито російських інтерферем (з огляду на синхронну норму) 43 лексеми мають спільну фіксацію у двох знакових словниках у тотожному значенні – Є. Желехівського і Б. Грінченка: *безбоязний* [Жел. 1, с. 16; Гр. 1, с. 37], *важний* 'важливий' [Жел.1, с. 54; Гр. 1, с. 122], *в(у)божество* [Жел. 2, с. 999; Гр. 4, с. 307], *віддихати* 'відпочивати' [Жел. 1, с. 97; Гр. 1, с. 211], *вірний* 'правильний' [Жел. 1, с. 107; Гр. 1, с. 240], *воздух* [Жел.1, с. 116; Гр. 1, с. 248], *діло* [Жел. 1, с. 185; Гр. 1, с. 391], *доказати* / *доказувати* 'довести' [Жел.1, с. 194; Гр. 1, с. 412], *завидувати* [Жел.1, с. 234; Гр. 2, с. 16], *завсігди* (*завсіди, завсігда*) [Жел.1, с. 237; Гр. 2, с. 22], *зложити* 'складати' [Жел.1, с. 304; Гр. 2, с. 160; т. 4, с. 136], *знакомий* [Жел.1, с. 308; Гр. 2, с. 170]; *звиняти* / *ізвинити* [Жел.1, с. 321; Гр. 2, с. 197, 130], *кріпити* / *кріпшати* / *кріпнути* 'міцніти' [Жел.1, с. 381; Гр. 2, с. 309], *круг* 'коло,оточення та ін.' [Жел.1, с. 383; Гр. 2, с. 311–312], *любезний* [Жел.1, с. 417; Гр. 2, 385], *лента* [Жел.1, с. 401; Гр. 2, с. 355], *молодіж* [Жел.1, с. 450–451; Гр. 2, с. 442], *множество* [Жел.1, с. 447; Гр. 2, с. 442], *печатати* / *напечатати* [Жел. 2, с. 630; Гр. 2, с. 508], *недостаток* [Жел.1, с. 509; Гр. 2, с.

545], *обіда* [Жел. 1, с. 539; Гр. 3, с. 9], *оставляти / оставити 'залишити'* [Жел. 1, с. 580 Гр. 3, с. 70], *перший* [Жел. 2, с. 608; Гр. 3, с. 107], *письмо 'лист'* [Жел. 2, с. 634; Гр. 3, с. 154], *побіждати / побідити 'перемогти'* [Жел. 2, с. 664; Гр. 3, с. 203], *подвигати / подвигнути 'спонукати, штовхати, зрушувати'* [Жел. 2, с. 675; Гр. 3, с. 239], *поміч* [Жел. 2, с. 697; Гр. 3, с. 298], *дозволяти / дозволити* [Жел. 2, с. 681; Гр. 3, с. 262], *познакомитися* [Жел. 2, с. 682; Гр. 3, с. 266], *побудувати* [Жел. 2, с. 719; Гр. 3, с. 372], *поступати 'вступити'* [Жел. 2, с. 719–720; Гр. 3, с. 373], *поступок 'вчинок'* [Жел. 2, с. 720; Гр. 3, с. 373], *прибавляти / прибавити 'додавати'* [Жел. 2, с. 738; Гр. 3, с. 405], *примічати / примітити 'зауважувати'* [Жел. 1, с. 750; Гр. 3, с. 426], *проволока 'зволікання'* [Жел. 2, с. 768; Гр. 3, с. 460]; *противний 'огидний'* [Жел. 2, с. 781; Гр. 3, с. 485], *рішати / рішити 'вирішити, розв'язати проблему'* [Жел. 2, с. 809; Гр. 4, с. 25], *случай* [Жел. 2, с. 886; Гр. 4, с. 154], *узнавати / узнати 'довідуватися'* [Жел. 2, с. 1006; Гр. 4, с. 324], *щот 'рахунок'* [Жел. 2, с. 1108; Гр. 4, с. 529], *являтися / явитися 'прийти'* [Жел. 2, с. 1111; Гр. 4, с. 535].

Зіставний аналіз демонструє типову практику вживання цієї лексики на різних теренах України і, з огляду на джерела покликання, свідчить про її історичний повноправний український характер та тодішню мовну свідомість сприйняття цих слів як своїх, питомих. Отже, характерні нападки на словник Желехівського щодо надмірного фіксування росіянізмів не такі вже й переконливі. Історичне право на побутування гадано інтерферентної лексики та її історичну мотивацію підтверджують синонімні ряди до лексем, що сьогодні не є нормативними: *вонь* [Жел. 1, с. 120], *воняти* [Гр. 1, с. 253]; *достаточний* [Жел. 1, с. 201], *достатечність* [Гр. 1, с. 431]; *мучителька* [Жел. 1, с. 460], *мучитель* [Гр. 2, с. 457]; *недовірчивість* [Жел. 1, с. 507], *недовірок* [Гр. 2, с. 544]; *обидити / обиджати* [Жел. 1, с. 539], *обидний, обидник, обидно* [Гр. 3, с. 9].

Особливо показовими, за словником Є. Желехівського, є розгалужені словотвірні похідники таких лексем: ***печатати / напечатати (напечатані):*** *печать, печатинці, печатка, печаткар, печатний, печатник, печатня; побіждати / побідити:* *побідитель, побідник, побідниця, побіденний, побідний*, що також промовляє на користь існування цих лексем у мовній свідомості як питомих, праслов'янських: *печать, печатальник, печатка, печаткар, печаткарня, печатник, печатня, печатати* та ін. стсл. *печать*, псл. *реѣать*, пов'язане, очевидно, з *ректі 'пекти'* (букв. 'знаряддя для випікання знаку') [ЕСУМ 4, с. 363–364]. Органічність і питомисть цієї лексики підтверджують Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. Євгена Тимченка *печатаръ, печатня, печатоване, печатовати, печать* [ТМС XV–XVIII, с. 105].

Питому практику вживання лексем *побіда, побідитель, побідити, побідник* підтверджує у своїх дослідженнях Л. Ткач, наголошуючи на їхньому зв'язкові з давньою церковно-книжною традицією: *побіда, побідитель, побідник, побіждати, побіждати*: з цсл. стсл. *побѣда*, пізніше псл. *roběda* 'війна, біда', пов'язане з *roběditi* 'скривдити', *běda* 'біда', а також Л. Гнатюк [ЕСУМ 4, с. 466; Гр. 3, с. 203; 11, с. 267; 10, с. 269; 1, с. 245]. Традиція вживання цієї лексеми в першій половині ХХ ст. територіально не обмежена, про що свідчить її функціонування в творах В. Липинського: «...веде наступ суб'єктивною вірою в **побіду**» [5, с. 14], «**не побідила** на Україні соціальна революція» [5, с. 184]; у листах полковника П. Болбочана: «За що я арештований [...] Може за мої гучні **побіди**» [8, с. 200]. Слушною й обґрунтованою вважаємо думку Л. Ткач про характер інтерференції на ту пору: «...міжмовна інтерференція спричиняла не стільки відхилення від норми (адже кодифікованих норм іще не існувало), скільки відіграла роль

каталізатора нормотворчих процесів, провокувала активну реакцію української інтелігенції на наслідки чужомовного впливу, спонукала до їх осмислення й до селективної праці» [11, с. 204].

Прикметно, що основна група лексико-семантичних інтерферем охоплює дієслова (40 видових та одновидових одиниць із 84 лексем), що вжиті у невластивому для теперішньої лексико-семантичної норми значенні: вони відображають сучасне функційне значення дієслів у російській мові: *віддихати / віддихнути* 'відпочити', *виразити / виразити* 'висловити', *доказувати / доказати* 'доводити', *занимати / зайняти / займатися* 'робити щось', *заказувати / заказати* 'замовляти', *заставляти / заставити* 'змушувати', *зложити* 'складати', *поступати / поступити* 'вступити'. Більшість із цих дієслів сьогодні трактують як міжмовні російсько-українські омоніми, що, перебуваючи в етимологічній спільнослов'янській спорідненості, розвинули свої окремі значення в різних мовах або ж виникли як паралельні утворення з різною семантикою в різних мовах [Коч., с. 3].

До другої групи належать переважно дієслівні пари та дієслова зі спільнослов'янською основою, що перебувають поза сучасною лексико-семантичною літературною нормою і на сучасному мовному зрізі є **лексико-фонетичними** чи **лексико-словотвірними** інтерферемами: *в(у)співати / в(у)спіти*, *завидувати*, *звиняти / извинити*, *знакомий*, *кріпити*, *обеспечена*, *обиджати / обидити*, *одвітувати / одвітити*, *одушевляти / одушевити*, *оставляти / оставити*, *печатати / напечатати* (напечатані), *побіджати / побідити*, *подвигати / подвигнути*, *дозволяти / дозволити*, *знакомити / познакомити*, *прибавляти / прибавити*, *примічати / примітити*, *дозволяти / дозволити*, *просліджувати / прослідити*, *рішати / рішити*, *спорити*, *строїти / построїти*, *увідомляти / увідомити*, *узнавати / узнати*, *устроювати / устроїти*, *являтися / явитися*.

Лексика за групою походження стає індикатором реальності чи нереальності інтерферентних лексико-семантичних процесів. З огляду на це, поділемо її три основні групи: 1) лексика з праслов'янською і церковнослов'янською основою; 2) лексика, підтверджена лексикографічними джерелами староукраїнської та української мови; 3) російська лексика, що відсутня у словникові Є. Желехівського, та полонізми. Перші дві групи лексики засвідчують історичну відсутність лексико-семантичної інтерференції та зміну норми у синхронії, зокрема з другої половини ХХ ст. і досі.

1. Лексика церковнослов'янського походження з праслов'янською основою: **безпощадно:** цсл. *штадѣти* 'щадити берегти', псл. *ščęditi* [ЕСУМ 6, с. 500]; **безбоязненного:** боязнь, боязний, боязно; стсл. *боѣти са*, псл. *bojati se* [ЕСУМ 1, с. 242]; **у(в)божество:** стсл. *оубогъ*, псл. *řbogъ* 'позбавлений багатства' [ЕСУМ 6, с. 11–12]; **воздух:** стсл. *въздухъ*, утворене з іменника *духъ* і префікса *въз* [ЕСУМ 1, с. 416], фіксує це слово у реєстровій частині словник Б. Грінченка як абсолютний синонім до *повітря* [Гр. 1, с. 248] (Л. Гнатюк питомість і органічність цієї лексеми у мові Г. Сковороди підтверджує діалектними та староукраїнськими лексикографічним джерелами [1, с. 240, 242, 245]); **вони пахучой:** воняти 'приємно пахнути', цсл. *воняти*, псл. *vonjati*, очевидно, від **vonja* 'запах' [ЕСУМ 1, с. 425]; **достаточно обеспечена, недостатки перекладу:** псл. **dostatъкъ*, похідне від *dostati* 'вистачити' [ЕСУМ 2, с. 115], достатечный (п. *dostateczny*) [ТМС XV–XVIII 1, с. 227; 10, с. 108, 220]; («...наша національна «весна» прийшла тоді, коли в Європі була вже національна «осінь», коли понадкласова ідея національності стала вже там старенькою європейською

міщанською демократією в достаточній мірі зогиджена і запаскуджена» [5, с. 158]); **завсігди**: всігда 'завжди', завсігда, завсігди та ін. від псл. **vьsekdьda, vьseda* [ЕСУМ 1, с. 434] («**завсігди** вважаючи...» [12, с. 175]; «Усюди і **завсігди** вживай української мови» [6, с. 211]); **знамя**: знамено, знам'я та ін.: стсл. *знама*, псл. *znate*, пов'язане зі *знать* 'знаний, відомий', пор. др. знамя, п. *znatię*, р. знамя [ЕСУМ 2, с. 270]; **круг**: круг 'коло: круглий предмет та ін.', стсл. *кръжъ*, псл. *krъdъ* 'щось скручене, згорнуте; круг' [ЕСУМ 3, с. 107] («...**втягнена** була в культурний **круг**» [12, с. 174]); **любезний**: любезний 'люб'язний, привітний та ін.': стсл. *любъзнъ* 'ласкавий, милий, любий', псл. *ljubъznъ* 'люблячий, милий, приємний' [ЕСУМ 3, с. 318; Гр. 2, 385]; **обида**: обида, обидник, обидчик, [обідник, обідчик Ж], обидливий, обидний, обидчивий, [обиджати] та ін.; стсл. *обида*, псл. *obida*, можливо, від дієслова **ob-viděti* 'дивитися мимо'; пор. р., болг., др. обида, п. ст. *obida, obyda*, ч., слц. *obida* [ЕСУМ 4, с. 131]; обида, обидний, обидник, обидниця, обидно [Гр. , с. 9]; **одушевляться** спомином: з цсл. *одоушевити, одоуштити* 'вкласти душу, життя' за моделлю стсл. *благотворити, боготворити* [ЕСУМ 4, с. 164]; («З великим **одушевленням** прийняли ми цей новий Штандарт...» [5, с. 156]); **первому** листу: первий, первенець, первинний, первісний, первак, первина, первісток та ін.; стсл. *пръвъ*, псл. *prъvъ*; пор. др. *пръвыи, первыи*, р., бр. *первый*, п. ст. *pierwy*, ч. *první, prvú*; слц. *prvú*, нл. *pjerwy* та ін. [ЕСУМ 4, с. 337–338], первий=перший [Гр. 3, с. 107] (див. у текстах та інших джерелах за [1, с. 227, 229, 232, 242]); **поміч**: допомогти, поміч, помічник та ін.: стсл. *помощи, помагати*, псл. **rotogiti, rotagati* [ЕСУМ 4, с. 510]; поміч 'помощь' [Гр. 3, с. 298]; **случай**: стсл. *лоучити са* 'зустрітися, трапитися'; псл. *lučiti* 'цілитися; кидати в ціль; потрапити', случай 'випадок' [ЕСУМ 3, с. 316]; «Немає ніже єдиного **случаю**, щоб доладу було згадать». Шевч. [Гр. 4, с. 154].

2. Лексика, підтверджена лексикографічними джерелами староукраїнської та української мови (поряд зі словником Є. Желехівського): **іменно**: іменно част. (уживається для уточнення обставини місця) [СУМ XVI–XVII 13, с. 109–110], що підтверджує і мова І. Франка: «**іменно** в такім напрямі» [12, с. 167, 174, 175] та мова націоналістів навіть у 50-их роках: «...ми, націоналісти, в протилежність марксистам і большевикам, уважаємо **іменно**, що: а) народ, нація є найвищий і найміцніший тип людської спільноти...» [7, с. 221–222]; **важні діла, важні причини**: важний 1) 'вагомий', 2) 'поважний', 3) 'дуже добрий' [Гр. 1, с. 122]; пор. із пол. *ważny* 1) 'дійсний, чинний', 2) 'вагомий, важливий' [10, с. 39] («Се була пора дуже **важна** в історії духового розвою України» [12, с. 174]; «...цілі ряди людей [...] мають власне це **важне** і відповідальне завдання...» [9, с. 105]); **відложив писання**: відложити = відкласти [Гр. 1, с. 217], відкладати / відкласти: откладувать, отложить [Гр. 1, с. 215]; **важні діла**: стсл. *дѣло*, псл. *dělo* 'робота, результат роботи', наявне це слово у всіх слов'янських мовах [ЕСУМ 2, с. 90–91], у реєстровій частині подає його Грінченків словник [Гр. 1, с. 391]; наша мова дуже багата на похідники цієї праслов'янської лексеми, зокрема такі, яких сучасна мовна свідомість не сприймає за питомі: *ділають, діланє, ділаючий* [див.1, с. 241]; *діятель, діяльність, ділати, діланє* [10, с. 99–101] («Вона (демократія – І. Ф.) може лише продовжувати далі **єдине діло**, до якого вона по природі своїй єсть здатною – **діло** політичного посередництва між чужими урядами на Україні й українським «народом» [5, с. 190]; «**Діло ось яке**. Відомо, що Галичина [...] майже ніколи не становила одну політичну і культурну цілість з подніпрянською Україною...» [12, с. 174]; **жадної вістки** [с. 107]: жадень [ССУМ XIV–XV 1, с. 352], жаден=жадний [Гр. 1, с. 470] (пор. п. *žaden* [ЕСУМ 2, с. 204]); **лента**: лента 'стрічка': болг., р. лента, схв. *лѣнта*, слн. *lěnta*, ч. *lenta*, пор.

німецьке *Linte* 'стрічка, стьожка', що виникло з лат. *lintea* (прикм. ж. р.) 'лляний, полотняний' [ЕСУМ 3, с. 221; 10, с. 189–190]; **молодіж**: [молодіж] [ЕСУМ 3, с. 502], пор. п. *młodzież* 'юнь', р. молодеж; («*Молодіж тільки «грає-грає...»*» [12, с. 175]); **письмо**: письмо 1) 'писаніє', 2) 'грамотність', 3) 'письмо=лист' та ін. [Гр. 3, с. 154]; **первовзір**: крім Є. Желехівського, ми виявили цю нечастотну лексему в сучасному перекладному словникові: образец: лад (**по одному –зцу** на один лад); **о. для подражання, первовзір**; **по –зцу**, на взір; по чьому –зцу, взоруючись на кого [РУССЛ, с. 242]; **поклонники**: від поклонятися / поклонитися – поклонниця (прихильниця, шанувальниця, залицяльниця), шанувальники (поклонники) [РУС, с. 837], пор. р. поклонник; **пóступок**: 'проценть', 2) 'уступка', 3) 'поступокъ, поведієніє' [Гр. 3, с. 373]; поступокъ 1) 'поступок'. «*Нехай же и сами не подають людемъ погоршенья злыми своими поступками*» (Й. Галятовський), 2) 'ход, течение, поцесс' [ТМС XV–XVIII 2, с. 188]; **пословиця**: 'слух, толки, молва' [МСУМ XV–XVIII 2, с. 182], приказка [Он. 2, с. 120]; **прово́лока**: 'замедленіє, проволочка' [Гр. 3, с. 460]; проволочка: 'проволочка, отсрочка, промедление, земедление' [ТМС XV–XVIII 2, с. 245]; **противний**: 1) 'противулежашій', 2) 'супротивний', 3) 'непріятний, противящійся', 3) 'непріятний' [Гр. 3, с. 485]; 'противный, противоположный' [ТМС XV–XVIII 2, с. 252]; **росказувати**: розказувати / розказати [Гр. 4, с. 65]; **сли**: «...*сли можна буде...*»: сли < [є]сли [ЕСУМ 5, с. 298]; в українську цей праслов'янїзм запозичено з п. мови (пор. р. если, пол. *jesli*, ч. *jestli*) [ЕСУМ 2, с. 181], проте переконливою є думка І. Огієнка: це «*давнє (архаїчне) українське слово, що вживається в Галичині, але вже забуте на Великій Україні*» з широкою традицією його використання на тих теренах у XVI–XVII ст.: «*И мы, Россове, если для наук в краи Німецкіи удаємося, не по Латинській, але по Грецкій розум удаємося...*» [2, с. 900] (див. також творчість Й. Галятовського, Ф. Прокоповича та ін.), підтверджене воно діалектним уживанням, зокрема, в бойківських говірках *если, естли* 'якщо' [Он. 2, с. 229] [див.1, с. 14, 246–247]; **стоятїме 7–8 кр[ейцарів]**: стоїти «*Хиба ж наша мати вже й кози не стоїть*» (Ном.) [Гр. 4, с. 208]; **щот**: счет (пор. щотниця 'аритметика') [Гр. 4, с. 529].

3. Лексика, запозичена з російської мови й зафіксована словником Є. Желехівського (і лише три лексеми з них фіксує словник Б. Грінченка: *знакомі, звиняти, множество*): **благодарність** [Жел. 1, с. 31]: р. благодарность; **ми трохи знакомі** [Жел. 1, с. 308]: р. знакомий; **він извиняєсь** [Жел. 1, с. 321]: р. извиняется; **множествó** [Жел. 1, с. 447]: пор. рос. множество 'величезна кількість, дуже багато', п. *mnóstwo* [10, с. 207]; **мучительна се праця**: [мучительний] [Жел. 1, с. 460; ЕСУМ 3, с. 531], очевидно, запозичення з р. мучительный; **наслідник** [Жел. 1, с. 493]: р. наследник [10, с. 218]; **недовірчивість** [Жел. 1, с. 507]: р. недоверчивость [10, с. 220]; **неограничене право** [Жел.1, с. 516]: р. ограничиться, п. *ograniczyć* [10, с. 234; 11, с. 221]; **вкупі з одобрєнєм** [Жел.1, с. 560]: р. одобрение [10, с. 235]; **освободженє** [Жел.1, с. 577]: р. освобождение; **почитатель** [Жел. 2, с. 729]: р. почитатель [10, с. 285]; **правительство** [Жел. 2, с. 723]: р. правительство [10, с. 286], пор. із загальноновживаним *правитель*; **предложити** [Жел. 2, с. 735]: р. предложить; **предсідатель** [Жел. 2, с. 736]: р. председатель [10, с. 289]; **приклонний** [Жел. 2, с. 747]: р. преклонный 'похилі літа' [РУС, с. 900]; **прозівати** [Жел. 2, с. 771]: р. прозевать; **розстроювати / розстроїти** [Жел. 2, с.832]: р. расстраивать; **учебний** [Жел. 2, с. 1023]: р. учебный.

4. Російська лексика в листах І. Пулюя, що відсутня у словникові Є. Желехівського: **бувший** [Л., с. 103]; **благотворительність** [Л., с. 195] (є

благотвірний, благотворящий, благотворитель [Жел., 1, с. 32]); *исключно* (виключно) [Л., с. 22]; *заказати* 'замовити' [Л., с. 103]; *неділя* 'тиждень' [Л., с. 119]; *неублагаєма* [Л., с. 169] (є *невблагомий* [Жел., 1, 502]); *не приодоліє жадна сила* [Л., с. 102]; *по поводу збору* [Л., с. 132, 135]; *правдолюбивого* [Л., с. 133] (є *правдолюбний* [Жел. 2, 732]); *покарати ... преступника* [Л., с. 293] (є *преступний: sündhaft* [Жел. 2, 737]).

До **полонізмів** належить незначна кількість лексем: **барашкувати**: «Павлусь рад би дальше **барашкувати**, кидається на руках до жінки...» [Л., с. 375]; барашкувати: nichts thun nur plaudern, schwatzen [Жел. 1, 13]; [барашкувати] 'розводити теревені, нічого не робити', з п. baraszki 'жарти, фігли, збитки, байдики', baraszkować 'байдикувати' [ЕСУМ 1, с. 140]; **впрост**: «...не **впрост** до мого книгаря...» [Л., с. 136]; впрост: gerade, geradezu [Жел. 1, 124]; wprost 'прямо' [ПУ-УП, с. 358]; **ґратулюю**: «Я **ґратулюю**...» [Л., с. 67]; gratulieren [Жел. 1, 170]: вітати [ВНУС, с. 293]; ґратулювати: лат. бажати, желати [Куз., с. 86], п. gratulować 'вітати' [ПУ-УП, с. 102]; **датки**: «...хоч малесенькі се **датки**...» [Л., с. 230]; даток, -тку: Gabe, Spende [Жел. 1, с. 173]; Gabe: 1) 'дарунок, подарунок'; 2) 'обдаровання, хист' [ВНУС, с. 258], Spende: 'пожертвування, внесок, дарунок' [ВНУС, с. 564]; п. datek: 'пожертва, милостиня' [ПУ-УП, с. 51]; **жиєте, жиє**: **жиєте** [Л., с. 146], **жиє** [Л., с. 20]: п. żyć, żyje 'живе' [ПУ-УП, с. 393]; **належитість**: «...заплатити за **належитість**» (пролежало на пошті) [Л., с. 384]; належитий: 'gehörig, nöthig'; належитість, -ости: Schuldforderung [Жел. 1, с. 481]; gehörig: 'належне, потрібне, необхідне' [ВНУС, с. 270]; nöthig: 'потрібний, необхідний' [ВНУС, с. 475]; належитість 1) 'належне до сплати', 2) 'борг, заборгованість' з п. мови *należytość* 'заборгованість' [див. 11, с. 215]; **росправа**: «...**росправа** для «Записок» [Л., с. 102]: росправа 1) 'розправа', 2) 'стаття літературна' [Гр. 4, с. 75–76], п. *rozprawa*: 'трактат (науковий)' [ПУ-УП, с. 284]; **увільненє від плати** [Л., с. 84]: увільняти / увільнити [Жел. 2, с. 1001], п. *uwolnić* 'звільнити' [ПУ-УП, с. 347] (порівняй із російським *увольнение*); **справозданнє** [Л., с. 102] – справоздавство: Berichter [Жел. 2, с. 909] 'доповідач', bericht 'представляти звіт' [ВНУС, с. 117]; п. *sprawozdanie* 'звіт, доповідь'.

Зіставний лексикографічний синхронно-діахронний аналіз проблемної лексики листів І. Пулюя, серед якої виокремлено переважно російські та зрідка польські інтерферени, росіянізми та полонізми, засвідчив абсолютну природність та органічність мови мислителя на межі ХІХ – поч. ХХ століття. Серед 84 російських інтерферем, з огляду на сучасну норму, у словникові Б. Грінченка виявлено 43 тотожні лексико-семантичних одиниці, що підтверджує їхню питомість у мовній свідомості носіїв того часу. Звісно, що словник Желехівського, як підтверджує листування І. Пулюя, фіксує більшу кількість росіянізмів, ніж словник Бориса Грінченка (за нашою вибіркою – це половина), проте на це була внутрішньомовна й політична причина: вживання росіянізмів впливало з потреби протиставитися навальній полонізації з одного боку, а з іншого боку, низка так званих росіянізмів – це насправді, як показано в нашій розвідці, – спільна церковнослов'янська лексика (15 одиниць), відтак лексика, підтверджена історичним українськими лексикографічними джерелами (20 одиниць). На цьому тлі всього лише 18 одиниць запозичених росіянізмів та 10 одиниць запозичених полонізмів аж ніяк не роблять ідіостиль мислителя макаронічним, а лише підтверджують свою спорадичність на тлі української народномовної матриці. Поряд із тим проведений історичний лексико-семантичний аналіз у контексті межимовної омонімії та інтерференції спонукає до актуалізації лексики церковнослов'янського походження та української історичної лексики, відображеної у наших історичних

лексикографічних джерелах. На тлі потужної полонізації Західної України на особливу увагу заслуговує дуже мала кількість використання полонізмів, а отже, глибока українська опірність до чужих мовних елементів, що у свідомості національного та інтелектуального проводу, зокрема І. Пулюя, було символом збереження української мовно-національної тожсамості.

Список використаних джерел

1. Гнатюк, Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції [Текст] / Л. П. Гнатюк. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.
2. Копистенский, З. Палинодия [Текст] // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб, 1878. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 312–1180.
3. Лесюк, М. Доля моєї мови [Текст] / М. Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 286 с.
4. Лесюк, М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині [Текст] / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 729 с.
5. Липинський В. та його доба: Книга перша [Текст] / упорядники Осташко Т. Терещенко Ю. / В. Липинський. – Київ : Темпора, 2010. – 560 с.
6. Міхновський, М. Суспільно-політичні твори [Текст] / М. Міхновський. – К. : Смолоскип, 2015. – 462 с.
7. Полтава, П. Чому ми, бандерівці, називаємо себе націоналістами? [Текст] / Петро Полтава // Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. – К. : КМ, 2015. – С. 221–222.
8. Сідак, В., Осташко, Т., Вронська, Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника [Текст] / В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. – К. : Темпора, 2009. – 426 с.
9. Теліга, О. Збірник / Олена Теліга. – Київ-Париж-Лондон, 1992. – 473 с.
10. Ткач, Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника [Текст] / Людмила Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.
11. Ткач, Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку [Текст] / Людмила Ткач. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – 704 с.
12. Франко, І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 28.

Умовні позначення джерел і словників

- ВНУС – Великий німецько-український словник. – К. : Чумацький шлях, 2005. – 792 с.
- Гр. – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. Б. Грінченко. – К., 1907–1909.
- Жел. – Желехівський, Є., Недільський, С. Малорусько-німецький словар. Т. I А–О; Т. II П–Я. / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – 1117 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У шести томах / За ред. О.С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
- Коч. – Кочерган, М. П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов («ложные друзья переводчика»). Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача») [Текст] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1997. – 400 с.
- Куз. – Кузеля, З. Чайковський, М. Словар чужих слів / зредагув. др. Зенон Кузеля [Текст] / З. Кузеля, М. Чайковський. – Printed in U. S. A. – 365 с.

Л. – Листи. Пулюй Іван (1845–1918) / [збір, упорядкування, пояснення та «Слово до читача» Ольги Збожної]. – Тернопіль : Воля, 2007. – 544 с.

Он. 1, 2 – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 495 с.; – ч. 2. – 514 с.

ПУ-УП – Польсько-український словник. Українсько-польський словник / Уклад. А. Малецька і З. Ландовські. – К. : Ірпінь, 2007. – 848 с.

РУССЛ – Караванський, С. Російсько-український словник складної лексики / Святослав Караванський. – К. : ВЦ «Академія», 1998. – 709 с.

РУС – Російсько-український словник / за ред. В. В. Жайворонка. – К. : Абрис, 2003. – 1401 с.

ССУМ XIV–XV – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У двох томах / Ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Наукова думка, 1977–1978.

СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича 1994–2008. – Вип. 1–14.

ТМС XV–XVIII – Тимченко, Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / [упорядн. Німчук В. В., Лиса Г. І.] / Є. Тимченко. – Київ–Нью-Йорк, 2003. – Книга 2. – 512 с.

References

1. Hnatiuk, L. P. (2010). *Movnyi fenomen Hryhoriia Skovorody v konteksti staroukrainskoi knyzhnoi tradytsii* [The language phenomenon of Hryhorij Skovoroda is in the context of old Ukrainian book tradition]. VPTS Kyivskiyi universytet, 446.

2. Kopystenskyi, Z. (1878). *Palinodia* [Palinodia]: Ruthenian historical library. *Monuments of polemic literature in Western Rus.* SPB, 4/1, 312–1180.

3. Lesiuk, M. (2004). *Dolia moiei movy* [Fate of my language]. *Nova Zoria*, 286.

4. Lesiuk, M. (2014). *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni* [Becoming and development of literary Ukrainian language in Galychina]. *Misto NV*, 729.

5. *Lypynskiyi ta yoho doba* (2010) [Lypynskiyi W. and his time]. *Tempora*, 560.

6. Mikhnovskiyi, M. (2015). *Suspilno-politychni tvory* [Social and political works]. *Smoloskyp*, 462.

7. Poltava, P. (2015). *Chomu my, banderivtsi, nazyvaiemo sebe natsionalistamy?* [Why we, banderivtsi, does name itself nationalists?]: Hordasevych H. *Stepan Bandera: man and myth.* KM, 2015. – P. 221–222.

8. Sidak, V, Ostashko, T., Vronska, T. (2009). *Polkovnyk Petro Bolbochan: trahediia ukrainskoho derzhavnyka* [Colonel Petro Болбочан : tragedy of Ukrainian politician]. *Tempora*, 426.

9. Teliha, O. (1992). *Zbirnyk* [Collection], 473.

10. Tkach, L. *Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kinci XIX – na pochatku XX st. Chastyna 1: Materialy do slovnyka* [Literary Ukrainian on Bukovyna in the end XIX at the beginning XX of century Part 1: Materials to the dictionary]. *Ruta*, 408.

11. Tkach, L. *Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kinci XIX – na pochatku XX st. Chastyna 1: Dzherela i sociokulturni chynnyky rozvytku* [Literary Ukrainian on Bukovyna in the end XIX – at the beginning XX of century. Part 2: Sources and sociocultural factors of development]. *Knyhy – XXI*, 704.

12. Franko, I. *Zibrannia tvoriv u 50 t.* [The collected : works are in 50 т.]. *Naukova dumka*.

Conditional reductions of dictionaries

VNUS – Velykyi nimecko-ukrainskyi slovnyk (2005) [Large German-Ukrainian dictionary]. Chumatskyi shliach, 792.

Hr. – Slovar ukrainskoi movy u 4 t. (1907–1909) [Dictionary of Ukrainian : in 4 t.]. K. Zhel. – Zhelekhivskyi, Ye, Nedilskyi, S. (1886). Malorusko-nimeckyiy slovar [Dictionary of Malorusko- German]. Lviv, 1117.

ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy u shesty tomakh (1982–2012) [An etymologic dictionary of Ukrainian: is in six volumes]. Naukova dumka.

Koch. – Kocherhan, M. P. (1997). Slovar russko-ukrainskikh mezhiazykovykh omonimov («lozhnyie druzia perevodchika»). Slovnyk rosiisko-ukrainskykh mizhmovnykh omonimiv («falshyvi druzi perekhadacha») [Dictionary of the Russian-Ukrainian interlingual homonyms («false friends of translator»)]. Akademiia, 400.

Kuz. – Kuzela, Z., Chaikovskiy, M. Slovar chuzhykh sliv [Dictionary of stranger words]. Printed in U. S. A., 365.

L. – Lysty. Puliui Ivan [Letters. Pulyuy Ivan (1845–1918)] (2007). Will, 544.

On. 1 – Onyshkevych, M. Y. (1984). Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of boikivskykh manners of speaking]. Naukova dumka. Ch. 1, 495; Ch. 2, 514.

PU-UP – Polsko-ukrainskyi slovnyk. Ukrainsko-polskyi slovnyk (2007) [Polish-Ukraine dictionary. Ukraine-Polish dictionary]. Irpin, 848.

RUSSL – Karavanskyi, S. (1998). Rosiisko-ukrainskyi slovnyk skladnoi leksyky [Russian-Ukrainian dictionary of difficult vocabulary]. Akademia, 709.

RUS – Rosiisko-ukrainskyi slovnyk (2003) [Russian-Ukrainian dictionary]. Abrys, 1401.

SSUM XIV–XV – Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u dvokh tomakh (1977–1978) [Dictionary of Old Ukrainian language of XIV–XV c.: In two volumes]. Naukova dumka.

SUM XVI–XVII – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (1994–2008) [Dictionary of Ukrainian XVI – the first half of XVII c.: in 28th issues]. Vyp. 1–14. Lviv.

TMS XV–XVIII – Tymchenko, Ye. (2003). Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy [Materials to the dictionary of writing and book Ukrainian of XV–XVIII of century]. Kyiv-Niu-York, kn. 2, 512.

К ПРОБЛЕМЕ ДИНАМИКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ НОРМЫ ЗА ПИСЬМАМИ ИВАНА ПУЛЮЯ (пол. XIX – нач. XX вв.)

И. Д. Фарион

В статье исследована лексико-семантическая практика выдающегося мыслителя И. Пулюя по его недавно опубликованным письмам, которые есть показательным лингвофокусом лингво-политического развития Галичины половины XIX – начала XX вв. В основе исследования – диахронно-синхронный анализ динамики лексико-семантической нормы на базе сопоставимого анализа знаковых лексикографических источников и в контексте изменения общественно-политических обстоятельств.

Ключевые слова: И. Пулюй, синхронно-диахронный анализ, лексико-семантическая норма, интерференцы, росиянизмы, полонизмы

TO ISSUE OF DYNAMICS OF LEXICAL AND SEMANTIC NORM ACCORDING TO LETTERS OF IVAN PULIUI (mid.19th – early 20th c.)

I. D. Farion

Abstract. *The topicality of researching the issue of dynamics of the lexical and semantic norm on the boundary of the 19th and early 20th c. is stipulated, first of all, by the very source of the study – the letters of the prominent physicist, translator and politician I. Puliui that have never been an object of linguistic analysis so far; secondly, the linguistic practice of I. Puliui is an illustrative lingual focus of the linguistic and political development of Halychyna in the period under analysis; thirdly, there emerged an urgent need to interpret the linguistic norm as a synthetic diachronic and synchronic phenomenon, stipulated by the social and political situation; fourthly, the researched period is the time for stabilization of the lexical and semantic norm as an integrating factor of the Western and Eastern Ukraine; fifthly, there emerged a need to revise the status of the Old Ukrainian and Common Slavonic vocabulary in the today's norm of the language culture.*

Our objective is to analyze the language of over 300 letters of I. Puliui in order to find out the Russian and Polish interferemes, polonisms and dialecticisms in the context of the modern lexical and semantic norm. Our task is to conduct the diachronic and synchronic analysis of dynamics of the lexical and semantic norm on the basis of the important lexicographical sources (Malorus-German Dictionary, compiled by Ye. Zhelekhivskyi, and the Dictionary, compiled by B. Hrinchenko) and in the context of change of the social and political situation.

The basis of the research is the search in the compared lexicographical sources for the Russian and sometimes Polish interferemes (russianisms, polonisms) that, as the performed analysis proves, were considered to be genuine lexical units in the linguistic conscience of those times. For the study of the lexical and semantic, as well as etymological analysis – there are three lexical groups singled out: vocabulary of the Church Slavonic origin with Proto-Slavonic basis; Old Ukrainian vocabulary; borrowed and dialect vocabulary that confirms the genuine character of the thinker's language, for which, with account of the diachronic norm, there are no reasons to consider it macaronic.

The comparative lexicographical synchronic and diachronic analysis of the problematic vocabulary of the letters of I. Puliui proved the absolute natural and organic character of the language of the thinker of the late 19th – early 20th century. Among 84 Russian interferemes, with account of the current norm, in the Dictionary by B. Hrinchenko we have found 43 similar lexical and semantic units what confirms their genuine perception by the linguistic conscience of speakers of that time. There were only 18 units of the borrowed russianisms and 10 units of polonisms found, but they definitely do not make the thinker's individual style macaronic, they barely confirm their sporadic nature on the background of Ukrainian people linguistic matrix.

The conducted historical lexical and semantic analysis in the context of inter-linguistic homonymy and interference encourages to actualization of the vocabulary of the Church Slavonic origin and Ukrainian historic vocabulary, reflected in our historical lexicographical sources. The obtained results correlate with the historical and sociolinguistic researches of the lexical and semantic norm in the works of L. Hnatuik, L. Tkach, M. Lesiuk and others, and expand the practical and source base. Further on, we plan to carry out the multisided exploration of the linguistic portrait of I. Puliui.

Keywords: *I. Puliui, synchronic and diachronic analysis, lexical and semantic norm, interferemes, russianisms, polonisms*